

[0867] [Besprek] Alpita de Jong, *Knooppunt Halbertsma. Joast Hiddes Halbertsma (1789-1869) en andere Europese geleerden over het Fries en andere talen, over wetenschap en over de samenleving*. Hilversum (2009), Verloren, 480 s. ISBN 978-90-8704-134-2.

Ien fan 'e nijsgjirrichste sinnen yn dit proefskrift is de lêste: 'Dat Halbertsma een bijdrage heeft geleverd aan de ontwikkeling van de Friese cultuur is veeleer een effect dan een doel van zijn bemoeienissen met het Fries geweest.' Dy sin is sa nijsgjirrich om't er streekrjocht yngiet tsjin it hearskjende byld fan Joast Halbertsma as Frysk kultureel nasjonalist. De Jong bestudearret Halbertsma net om 'e nocht as *Nederlânsk* gelearde yn in *Europeeske* kontekst. Se wol Halbertsma útdruklik net allinne mar as taalkundige delsette, mar him beskriuwe yn in brede wittenskiplike en maatskiplike kontekst. De Jong hat ier njoggentjinde-ieuske

teksten en brieven fan gelearden neigong dy't mei Halbertsma korrespondearren. It is goed dat De Jong Halbertsma as *Nederlânsk* taalkundige sjocht, en net allinne mar as *Frysk* taalkundige, want Halbertsma hat binnen Nederlân op gâns mear mêden warber west as allinne op dat fan it Frysk. Dochs binne Halbertsma syn Nederlânske kollega's net yn it ûndersyk behelle. Spitich, want De Jong hie Halbertsma syn posysje as *Nederlânsk* taalkundige yn Europa, en binnen Nederlân, noch better beskiede kind at dat al sa west hie. It is in winstpunt fan har boek dat se fia Halbertsma de Europeeske niget oan it Frysk sjen lit. De Jong follet mei har wolkomme en yngeande analyze fan Halbertsma syn Europeeske korrespondinsje in lakune yn it Halbertsma-ûndersyk op.

Mei de term 'Halbertsma-ûndersyk' doch ik De Jong trouwens tekoart, want se jout dêrnjonken, en faaks benammen, yn har boek in weardefol ynsjoch yn it njoggentjinde-ieuske Europeesk kultureel nasjonalisme. Om't Fryslân gjin naasje is, en dêr ek net nei stribbe hat, kin der neffens har oars gjin sprake wêze fan 'cultureel nationalisme', dêrom praat se leaver fan in 'Friese cultuurbeweging.' Yn earste oanlis beskôge De Jong de Fryske kultuerbeweging as in gegeven en wie har ûndersyksdoel om nei te gean oft en hoe't in ynternasjonale gedachtewikseling tusken taallearden dêr in bydrage ta jûn hie. Wat fierder se mei har ûndersyk kaam, wat mear se yn 'e rekken krige dat Halbertsma en syn ynternasjonale taalkundige *pen friends* har útspraken oer it fakgebiet út ûnderskate maatskiplike en wittenskiplike ynfalshoeken wei dienen. It Frysk, wat dêr troch de ûnderskate gelearden ek ûnder ferstien waard, die bliken dêr in tige gaadlik fehikel foar te wêzen. Yn in lettere maatskiplike kontekst, seit De Jong, koenen harren bydragen oan in dynamysk ynternasjonaal debat funksjonearje as uteringen fan kultureel nasjonalisme. De Jong begûn te twifelen, moasten de aktiviteiten van Halbertsma wol sjoen wurde as in besykjen om de Fryske kultuer te ûntwikkeljen en fuort te sterkjen, of krigen dy aktiviteiten pas letter dy funksje (17-18)? Dat út te finen wie blykber net De Jong har earste ûndersyksdoel, want se jout oan dat se Halbertsma syn aktiviteiten 'eerst en vooral' beskriuwe sil foar safier't se mear ynsjoch jouwe yn 'e yntellektuele en kulturele ynteraksje tusken gelearden út ûnderskate Europeeske regio's (19). De útdrukking 'eerst en vooral' komme we yn ferbân mei in justjes oars formulearre ûndersyksdoel op side 31wer tsjin: 'een bijdrage aan het onderzoek naar de complexe geschiedenis van West-Europa in de eerste helft van de negentiende eeuw waarin een nieuw maatschappelijk bestel werd ontwikkeld.' Halbertsma liket op it twadde plak te kommen, mar út har útsmiter docht bliken dat har wichtichste konklúzje Halbertsma jildt. Wat se yn har boek docht, is in 'wetenschappersgeschiedenis' jaan, it plak fan it Frysk en Fryslân dêryn sjen litte en fia Halbertsma syn oanpart yn 'e Europeeske diskusje in karakterisearring jaan fan Halbertsma as gelearde.

Hoewol't De Jong benammen oriïntearre is op 'e earste helte fan 'e njoggentjinde ieu, belûkt se yn diel I foar in folsleiner byld ek de stúdzje fan it Frysk yn 'e twadde helte fan 'e achttjinde ieu derby, dy't him foar it meastepart bûten Fryslân en Nederlân ôfspile. In moai oersjoch, ik bin bliid dat it der is, mar it hat foar my

dochs wat fan in *Fremdkörper*. Foar De Jong is it kleardernôch in opmaat foar har besykjen om de ynternasjonale Fryske taalstúdzje en maatskippij en polityk mei-elkoar yn ferbân te bringen.

Ut 'e analyze fan 'e gelearde korrespondinsje yn diel III komme de persoanlike belangen fan 'e ûnderskate gelearden dúdlik nei foaren. It wie benammen Grimm dy't de taalstúdzje ek as polityk ynstrumint brûkte. It Heechdútsk seach er as superieur en hy brûkte dat idee om de ûndergeskiktens fan oare Germaanske dialekten, lykas it Deensk, oan it Heechdútsk oan te toanen. Fia syn taalopfetting woe Grimm besykje om it Hillige Roomske Ryk te restaurearjen, mei Dútslân as sintrum dêrfan. De Deen Rask en de Fries/Nederlanner Halbertsma hearden ta de lju dy't har dêr tsjin fersetten. Fan beide kanten waard 'it' Frysk ynset om beskate oanspraken te rjochtfeardigjen of te wjerlizzen. De Jong set yn har boek Halbertsma yn in grutter ramt troch syn kennis en syn politike, maatskiplike en wittenskiplike ideeën nêst en foar dy fan Europeeske gelearden oer te setten. De 'Europeeske' Halbertsma dy't De Jong seach, en dêr komt har lêste sin oan, wie foar har oanlieding om it besteande byld fan Halbertsma as Frysk kultureel-nasjonalistysk boechbyld te relativearjen. Dat is neffens har in let njoggentjinde- en tweintichste-ieuske konstruksje fan Fryske kultuerbewegings. Dat wol ik dan wer wat relativearje, want Eekhoff (1873) en Halbertsma syn eigen soannen Tsjalling en Watse, yn har foaropwurd ta de *Rimen en Teltsjes* fan 1871, presintearren Halbertsma ek al as in earsten strider foar Fryslân en it Frysk. De Jong ginneralisearret hjir nei myn smaak de besteande literatuer wat tefolle en se hie har punt better meitsje kind troch dêr yn har ûndersyk justjes djipper op yn te gean.

Diel II is hielendal wijd oan Halbertsma en syn wurk, ynklusyf syn opfettings oer godstsjinst, polityk, taal en taalstúdzje. Yn it begjin fan 'e njoggentjinde ieu wie it Frysk neffens De Jong noch net in saak fan in Frysk kultureel nasjonalisme, krekt oarsom, it Frysk spile doe in rol yn trije ferskillende Europeeske regio's (34). De Jong besjocht yn dit twadde diel Halbertsma syn publikaasjes en gelearde aktiviteiten hieltyd yn gearhing mei de polityk-maatskiplike, godstsjinstige en persoanlike betsjutting dy't se ha (104). Yn it oersjoch fan Halbertsma syn krewearjen dat folget, falt op dat dêr allegear projekten en publikaasjes yn neamd wurde fan foar 1830, dus fan foardat syn (Europeeske) korrespondinsje goed op gong kaam (sjoch Sybrandy (1969), net yn 'e literatuerlist opnaam). Syn ynset foar de Gysbert Japiks-betinking (1823) en publikaasjes lykas *Hulde aan Gysbert Japiks bewezen* (1824) en *De lapekoer* (1822) kinne dan wol yn in polityk-maatskiplik ramt set wurde, mar dochs net yn in *Europeesk*, liket my ta. Yn it begjin fan syn karriêre liket syn ynspiraasje folslein út *Fryske* en *Nederlânske* rûnten te kommen. Der moat ek in yntrinsike motivaasje west ha, want yn in brief oan Joast fan 2 april 1822 neamt syn broer Eeltsje him al in echte 'Frismiomaan.' Halbertsma wie dus yn alle gefallen yn 1822 al folslein yn 'e besnijing fan Fryslân en it Frysk. Foar 1822 wurke Halbertsma ek al oan syn *Lexicon Frisicum*¹, jierren foardat der praat wie

1. Yn 1872 postúm útjûn troch syn soan Tsjalling.

fan ynternasjonale kontakten. Syn taalopfettings hawwe al foar 1830 stal krigen en dêrnei binne se, at we Halbertsma syn ferslach fan it Germanistekongres yn 1846 leauwe meie, net altyd beynfloede troch syn gelearde Europeeske korrespondinsje. Halbertsma fernimt op dat kongres út ‘e lêzing fan Wilhelm Grimm oer it *Deutsches Wörterbuch* dat hy en de Grimms deselde ideeën ha oer (folks)taal, dialekten en de rol fan ‘e taalkundige en/of leksikograaf.

Ik freegje my by dit diel fan De Jong har boek ek ôf hoe ynternasjonaal oft Halbertsma syn wittenskiplik en oar wurk no eins bedoeld wie, al stjoerde er syn stikken ek rûnom hinne. Dy stikken wienen ommers meast yn it Nederlânsk steld, in taal dy’t neffens Halbertsma foar in ynternasjonaal wittenskiplik publyk net brûkber wie. In punt dêr’t De Jong net op yngiet, is dat guon fan syn wichtichste publikaasjes ‘op fersyk’ skreaun binne en dus net ûnderdiel útmakken fan in bewust (polityk-maatskiplik) ûndersyksprogram. Meast wie dat op ‘Nederlânsk’ fersyk. Dêr’t syn Europeeske freonen al om fregen, wie it *Lexicon Frisicum*, en krekt dat kaam der net. Dat Halbertsma syn eachweid wider wie as Fryslân allinne, docht no krekt wól bliken út it *Lexicon Frisicum*. Yn it foaropwurd fan soan Tsjalling lêze we dat Halbertsma mei syn wurdboek de ynternasjonale gelearde mienskip gerive woe. De Jong hat it amper oer Halbertsma syn wurdboek, wylst se it dochs moai brûke kind hie as stipe foar de klam dy’t se leit op Halbertsma syn ynternasjonale oriïntaasje.

De Jong presintearret de skepsis ûnder gelearden bûten Dútsklân foar it nije wittenskiplike paradigma yn Dútsklân oer, en it aard fan dy skepsis, as ien fan ‘e útkomsten fan har ûndersyk (339). Hielendal nij is dy útkomst net. Noordegraaf (1985:335-336) wiist op H.J. Nassau, dy’t yn 1854 oer de rêch fan Matthias de Vries krityk leveret op ‘e Grimmske taalkunde. Noordegraaf (1985:348) neamt dêrnjonken Taco Roorda as kritikus fan Grimm syn organisme-opfetting en hy wiist ek op ‘e Deen Madvig, dy’t yn ‘e jierren tritich al soksoarte krityk op Grimm hân hie. De Jong seit oars sels ek al dat Halbertsma yn Nederlân meistanners hie en se merkt op dat in ûndersyk nei harren korrespondinsje en wurk ‘vanuit de internationale weerstand tegen de Duitse taalwetenschap [...] een nuancering (zou) betekenen van de zwakke positie van de Nederlandse taalkunde in de eerste helft van de negentiende eeuw’ (343). Namste spitiger dat se net nei Halbertsma syn skriuwerij mei Nederlânske taalkundigen sjoen hat.

De Jong lit sjen dat der yn in ynternasjonale learde mienskip in ferskaat oan motiven wie om dwaande te wêzen mei it Frysk. Dat ynsjoch is de reden dat se ‘in sterke mate de gemeenplaats dat de belangstelling voor volkstalen in de eerste helft van de negentiende eeuw ‘in de lucht’ hing’ relativearret. De niget oan it Frysk kin dêr neffens har yn alle gefallen net út ferklearre wurde (345). De Jong hâldt út dat Halbertsma syn opfettings oer wittenskip en maatskippij en syn wurk op it mêd fan ‘e Fryske taal- en letterkunde, (foar himsels) in yntegraal ûnderdiel fan ‘e *Nederlânske* letterkunde foarmen (346). It byld dat yn ‘e literatuer opriist fan Halbertsma as ien fan ‘e wichtichste boechbylden fan ‘e Fryske kultuerbeweging is foar De Jong nei har eigen ûndersyk net mear oerein te hâlden. Halbertsma moat

neffens har benadere wurde as in gelearde foar wa't kultivearring fan it Frysk net in doel op himsels wie, mar in fertaling fan wat er sels beskôge as 'kloek burgerschap.' Halbertsma syn taal- en letterkunde stiet dêrby net op himsels, sa wurdt neffens De Jong dúdlik út har ûndersyk (347). It hat De Jong bliken dien dat 'Halbertsma's motieven om zich toe te leggen op de Friese taal- en letterkunde veel complexer zijn dan gedacht' (348). Dat sil sa wêze, mar neffens my binne se dan benammen komplekser *wurden* troch syn gelearde kontakten. Ik bin der noch net fan oertsjûge dat dêrtroch by Halbertsma in grûnhâlding fan Frysk kultureel nasjonalist ûntkend wurde kin. Dat makket de wearde fan De Jong har tige ynspirearjend boek der lykwols net minder om.

Anne Dykstra
Fryske Akademy

Literatuer

- Dykstra, Anne (2005) 'Tjalling Halbertsma (1829-1894) en het *Lexicon Frisicum* (1872)', yn: *It Beaken*, jiergong 67, pp. 137-164.
- Dykstra, Anne (2007) 'Het *Lexicon Frisicum* als uiting van cultureel nationalisme', yn: *It Beaken*, jiergong 69, pp. 97-117.
- Dykstra, Anne (2008) 'Joost Halbertsma, het Latijn en het *Lexicon Frisicum* (1872)', yn: *De Vrije Fries*, 88, pp. 167-188.
- Eekhoff, W. (1873) 'Voorlezing over het leven van Dr. Justus Hiddes Halbertsma en zijne verdiensten omtrent de Geschiedenis, Taal- en Letterkunde, vooral van Friesland', [uitgesproken in de Vergadering van het Friesch Genootschap van 22 april 1869], yn: *De Vrije Fries*, XII, pp. 1-81.
- Halbertsma, T. en W. Halbertsma (1871)
Foaropwurd ta de *Rimen en teltsjes*.
- Kalma, J.J. (1969) 'Reis van dr. J. H. Halbertsma in september en oktober 1846 na Frankfurt aan de Mein ter bijwoning der Germanisten-versammlung'. [Tresoar Hs 288, mei ynlieding en noaten publisearre yn: J.J. Kalma, '*Kent gij Halbertsma van Deventer?*' (Drachten 1969), pp. 97-132].
- Noordegraaf, J. (1985) *Norm, Geest en Geschiedenis. Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw*. Foris Publications. Dordrecht / Cinnaminson.